

XORAZM VILOYATINING MINTAQAVIY IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TASHQI SAVDO VA EKSPORT FAOLIYATINING O'RNI VA ISTIQBOLLARI

Yaqubov San'at Shonazarovich

Ma'mun universiteti

Iqtisodiyot kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: yakubov_sanatbek1@mamunedu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20741376>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm viloyatining 2021–2025 yillar davomidagi tashqi savdo faoliyati mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish kontekstida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida viloyatning tashqi savdo dinamikasi, asosiy savdo hamkorlari, import tarkibi va eksport-import nisbati kabi ko'rsatkichlar o'rganilgan. Hududiy yalpi mahsulotda tashqi savdoning ulushi, tashqi savdoning ish bilan ta'minlashga ta'siri va investitsiyalarni jalb qilishdagi roli baholangan. Statistik ma'lumotlar va ekonometrik tahlil asosida viloyat tashqi savdo faoliyatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm viloyati, tashqi savdo, mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish, savdo ochiqligi, import tarkibi, eksport-import nisbati, investitsiyalar, ish bilan ta'minlash.

KIRISH

XXI asrning uchinchi o'n yilligida jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan tub o'zgarishlar — geosiyosiy qayta qurilish, ta'minot zanjirlarining diversifikatsiyasi, raqamli transformatsiya va yashil iqtisodiyotga o'tish — har bir hudud uchun yangi imkoniyatlar va qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Stiglitz (2002) ta'kidlaganidek, globallashtirishning foydalarini adolatli taqsimlash uchun mahalliy institutsional salohiyatni mustahkamlash zarur [1, 89-b.].

North (1990) institutsional iqtisodiyot nazariyasida qayd etganidek, iqtisodiy rivojlanish nafaqat moddiy resurslarga, balki institutsional muhitga ham bog'liq [2, 45-b.]. Bu nazariy yondashuv O'zbekiston viloyatlari, jumladan Xorazm viloyati uchun ayniqsa dolzarbdir, chunki mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish sifati ko'p jihatdan tashqi savdo faoliyatining samaradorligi bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yildagi "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni [3] viloyatlarning tashqi iqtisodiy faoliyatini kengaytirish va eksport salohiyatini oshirishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan.

Xorazm viloyati O'zbekistonning shimoli-g'arbiy chegarasida joylashib, 35 mingdan ortiq kvadrat kilometr maydonga ega, aholisi 2 milliondan ortiq kishini tashkil etadi. Viloyat Turkmaniston bilan chegaradosh bo'lib, tarixan Buyuk Ipak Yo'lining muhim bo'g'ini sifatida tanilgan. Hozirgi kunda viloyatda to'qimachilik, oziq-ovqat, qurilish materiallari sanoati va qishloq xo'jaligi asosiy iqtisodiy tarmoqlar hisoblanadi. Biroq, viloyatning tashqi savdo faoliyatining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri, uning multiplikativ effektlari va istiqbollari yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Sachs va Warner (1995) tadqiqotlarida savdo ochiqligining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'siri empirik dalillar asosida isbotlangan [4, 34-b.]. Shu nuqtai nazardan, Xorazm viloyatining tashqi savdo faoliyatini chuqur tahlil qilish va uning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholash muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi — Xorazm viloyati tashqi savdo faoliyatining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini kompleks baholash va uning istiqbollarini belgilash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- Viloyat tashqi savdo dinamikasini va uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bog'liqligini tahlil qilish;
- Tashqi savdoning viloyat iqtisodiy o'sishiga, ish bilan ta'minlashga va investitsiyalarni jalb qilishga ta'sirini baholash;
- Import tarkibining viloyat sanoat rivojlanishiga ta'sirini o'rganish;
- Asosiy savdo hamkorlarini va bozor diversifikatsiyasi darajasini aniqlash;
- Viloyat tashqi savdo faoliyatini takomillashtirish istiqbollarini belgilash.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tashqi savdoning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri masalalari iqtisodiyot fanida keng tadqiq etilgan.

Stiglitz (2002) "Globallashuv va uning noroziliklari" asarida erkin savdo siyosatining rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'sirini tanqidiy tahlil qilib, savdo liberallashuvining ijobiy natija berishi uchun tegishli institutsional sharoit yaratilishi zarurligini ta'kidlagan [1, 112-b.]. U globallashuvning "qo'shaloq qilich" xarakterini — ham imkoniyatlar, ham xavf-xatarlarni ochib bergan.

North (1990) institutsional iqtisodiyot nazariyasida iqtisodiy rivojlanishda institutsional omillarning rolini asoslab, samarali savdo institutlarining iqtisodiy o'sishga multiplikativ ta'sir ko'rsatishini dalillagan [2, 78-b.]. Uning fikricha, rasmiy va norasmiy institutlar tranzaksion xarajatlarni kamaytirish orqali tashqi savdo samaradorligini oshiradi.

Sachs va Warner (1995) o'zlarining fundamental tadqiqotlarida 79 mamlakatning 1970–1989 yillar davomidagi ma'lumotlarini tahlil qilib, savdo ochiqligining iqtisodiy o'sishga statistik jihatdan aniq ijobiy ta'sirini isbotlagan [4, 56-b.]. Ularning "savdo ochiqligi indeksi" hozirgi kunda ham keng qo'llanilmoqda.

Balassa (1978) eksportga yo'naltirilgan o'sish gipotezasini ilgari surib, eksport kengayishining iqtisodiy o'sishga sabab bo'lishini nazariy va empirik jihatdan asoslagan [5, 23-b.]. Uning tadqiqotlari rivojlanayotgan mamlakatlar eksport siyosatining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Porter (1990) raqobatbardoshlik nazariyasida hududiy raqobat ustunliklarining shakllanishi va ularning tashqi savdo orqali realizatsiya qilinishini asoslagan [6, 155-b.]. U "olmossimon model" orqali mintaqaviy raqobatbardoshlikning to'rtta asosiy omilini aniqlagan.

Rodrik (2004) rivojlanayotgan mamlakatlarning sanoat siyosati bo'yicha tadqiqotida eksport diversifikatsiyasining iqtisodiy barqarorlik bilan bevosita aloqadorligini ko'rsatib, davlat va xususiy sektor hamkorligining zarurligini ta'kidlagan [7, 34-b.].

Jahon banki (2023) O'zbekiston savdo va raqobatbardoshligi bo'yicha hisobotida mintaqaviy savdo siyosatini takomillashtirishning muhimligini alohida qayd etgan [8, 56-b.]. Hisobotda viloyatlar darajasida tashqi savdo infratuzilmasini rivojlantirish va eksportchilarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish zarurligi ta'kidlangan.

UNCTAD (2024) Savdo va rivojlanish hisobotida rivojlanayotgan mamlakatlar hududlarining global qiymat zanjirlariga integratsiyalashish muammolari va imkoniyatlari

tahlil qilingan [9, 89-b.]. Hisobotda alohida qayd etilganidek, mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda tashqi savdo "o'sish dvigatel"i rolini bajarishi mumkin.

Osiyo taraqqiyot banki (2024) Markaziy Osiyo mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik hisobotida O'zbekiston viloyatlarining tashqi savdoga integratsiyalashuvini tahlil qilib, Xorazm viloyatining Turkmaniston va Qozog'iston bilan chegara oldi savdosining ahamiyatini alohida ta'kidlagan [10, 112-b.].

Vahobov va Ibragimov (2020) O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyatini tadqiq etar ekan, viloyatlar o'rtasidagi tashqi savdo hajmi va tarkibidagi katta tafovutlarni aniqlagan [11, 189-b.]. Ular viloyat darajasida tashqi savdo strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarurligini asoslagan.

Karimov va Saidov (2023) O'zbekiston viloyatlarining tashqi savdo ochiqligi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni ekonometrik usullar yordamida tahlil qilib, tashqi savdo ochiqligining hududiy yalpi mahsulotga ijobiy ta'sirini isbotlagan [12, 78-b.].

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tashqi savdoning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri nazariy jihatdan asoslangan. Biroq, Xorazm viloyati misolida ushbu ta'sirni kompleks baholash — ish bilan ta'minlash, investitsiyalar, qayta ishlash sanoati rivojlanishi kontekstida — alohida tadqiqotni talab qiladi, bu esa ushbu ishning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining [13], Xorazm viloyati statistika boshqarmasining 2021–2025 yillar uchun rasmiy ma'lumotlari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Ma'lumotlar bazasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Xorazm viloyati tashqi savdo hajmi (eksport va import, yillik va choraklik);
- Viloyat hududiy yalpi mahsuloti (HYaM) va uning tarkibi;
- Tashqi savdoning ish bilan ta'minlashga ta'siri (bandlik ko'rsatkichlari);
- To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi;
- Import tarkibi (tovar guruhlari va mamlakatlar kesimida);
- Eksportchi korxonalar soni va hajmi.

Quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

1. **Statistik tahlil usuli** — vaqt qatorlari tahlili, bazaviy va zanjirli indekslar, o'rtacha qiymatlar, trendlar hisoblab chiqildi.
2. **Korrelyatsion tahlil usuli** — tashqi savdo ko'rsatkichlari va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik darajasi aniqlandi. Pirson korrelyatsiya koeffitsienti hisoblab chiqildi.
3. **Savdo ochiqligi indeksi** — Sachs va Warner (1995) metodologiyasiga asoslanib [4], viloyatning savdo ochiqligi darajasi $(\text{Eksport} + \text{Import}) / \text{HYaM}$ formulasi orqali baholandi.
4. **Qiyosiy tahlil usuli** — Xorazm viloyati ko'rsatkichlari boshqa viloyatlar va respublika o'rtacha ko'rsatkichlari bilan solishtirildi.
5. **Tarkibiy tahlil usuli** — import va eksport tarkibidagi o'zgarishlar dinamikasi o'rganildi.
6. **Multiplikator tahlili** — tashqi savdoning ish bilan ta'minlash va iqtisodiy o'sishga bevosita va bilvosita ta'siri baholandi.

7. Senariy tahlili usuli — kelgusi rivojlanish yo'nalishlarini bashorat qilishda optimistik, bazaviy va pessimistik senariylar ishlab chiqildi.

Ma'lumotlar FOB va CIF narxlarida hisoblangan bo'lib, ming va million AQSh dollarida ifodalangan. HYaM ko'rsatkichlari joriy narxlarda hisoblab chiqilgan. Tadqiqot metodologiyasi Jahon banki (2023), UNCTAD (2024) va Osiyo taraqqiyot banki (2024) standart yondashuvlariga mos keladi [8; 9; 10].

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

4.1. Xorazm viloyati tashqi savdosining makroiqtisodiy kontekstdagi dinamikasi

Tadqiqot davri mobaynida Xorazm viloyati tashqi savdosining makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bog'liqligi o'rganildi. 1-jadvalda viloyat tashqi savdosining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval. Xorazm viloyati tashqi savdosi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (2021–2025)

Ko'rsatkich	2021	2022	2023	2024	2025*
Viloyat HYaM (mlrd \$)	3.28	3.71	4.15	4.62	5.18
Eksport (mln \$)	312.4	387.6	498.3	589.7	742.1
Import (mln \$)	478.9	556.2	612.8	645.3	698.4
Tashqi savdo aylanmasi (mln \$)	791.3	943.8	1,111.1	1,235.0	1,440.5
Savdo ochiqligi indeksi (%)	24.1	25.4	26.8	26.7	27.8
Eksport/HYaM nisbati (%)	9.5	10.4	12.0	12.8	14.3
Eksport/Import nisbati	0.65	0.70	0.81	0.91	1.06

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi [13] 2025 yil baholanish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tahlil qilingan davrda viloyatning savdo ochiqligi indeksi 24.1% dan 27.8% gacha o'sdi. Sachs va Warner (1995) tadqiqotlariga ko'ra, savdo ochiqligining oshishi iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi [4, 67-b.]. Eksport/HYaM nisbatining 9.5% dan 14.3% gacha o'sishi viloyat iqtisodiyotining tashqi bozorga integratsiyalashganlik darajasining sezilarli oshganligini ko'rsatadi.

Ayniqsa muhim ko'rsatkich — eksport/import nisbatining 0.65 dan 1.06 gacha o'sishi. Bu Balassa (1978) tomonidan ta'riflangan "eksportga yo'naltirilgan o'sish" modelining viloyat darajasida muvaffaqiyatli amalga oshirilishini tasdiqlaydi [5, 45-b.].

4.2. Tashqi savdoning ish bilan ta'minlashga ta'siri

Tashqi savdo faoliyatining viloyat mehnat bozoriga ta'siri 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Tashqi savdo va bandlik ko'rsatkichlari (2021–2025)

Ko'rsatkich	2021	2022	2023	2024	2025*
Eksportchi korxonalar soni	187	234	312	398	467
Eksport sektorida bandlar soni (ming)	18.4	22.1	28.7	34.5	41.2
Bilvosita yaratilgan ish o'rinlari (ming)	27.6	33.2	43.1	51.8	61.8
Eksport sektori ish haqi (o'rtacha, \$/oy)	285	312	348	387	425
Viloyat o'rtacha ish haqi (\$/oy)	198	218	245	272	298

Ko'rsatkich	2021	2022	2023	2024	2025*
Eksport sektori ish haqi/Viloyat o'rtacha	1.44	1.43	1.42	1.42	1.43

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Xorazm viloyati bandlik boshqarmasi [13] 2025 yil baholanish

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki:

Birinchidan, eksportchi korxonalar soni 2021–2025 yillarda 2.5 barobarga o'sdi (187 dan 467 gacha). Stiglitz (2002) ta'kidlaganidek, eksportchi korxonalar sonining o'sishi iqtisodiy liberallashtirish siyosatining samaradorligidan dalolat beradi [1, 145-b.].

Ikkinchidan, eksport sektorida bevosita band bo'lganlar soni 18.4 mingdan 41.2 ming kishiga yetdi. Bilvosita yaratilgan ish o'rinlarini ham hisobga olsak, tashqi savdo faoliyati jami 103 mingdan ortiq ish o'rnini ta'minlamoqda. UNCTAD (2024) hisobotida qayd etilganidek, har bir eksport sohasidagi to'g'ridan-to'g'ri ish o'rni o'rtacha 1.5 ta bilvosita ish o'rnini yaratadi [9, 123-b.].

Uchinchidan, eksport sektori ish haqi viloyat o'rtacha ko'rsatkichidan barqaror ravishda 42–44% yuqori turadi. Bu Balassa (1978) gipotezasini tasdiqlaydi — eksportga yo'naltirilgan korxonalarda mehnat unumdorligi va ish haqi darajasi yuqoriroq [5, 56-b.].

4.3. Import tarkibining viloyat sanoat rivojlanishiga ta'siri

Xorazm viloyati importining tovar tarkibi 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. Xorazm viloyati importining tovar tarkibi (2025-yil, mln \$)

Tovar guruhi	Import hajmi	Ulushi (%)	2021 yilga nisbatan o'zgarish (%)
Mashina va uskunalar	198.5	28.4	+89.3
Kimyoviy moddalar va tolalar	112.3	16.1	+67.8
Oziq-ovqat mahsulotlari	89.7	12.8	+23.4
Metallurgiya mahsulotlari	78.4	11.2	+45.6
Neft va neft mahsulotlari	67.8	9.7	+12.3
Elektrotexnika mahsulotlari	52.3	7.5	+134.5
Plastmassa va kauchuk	41.2	5.9	+56.7
Boshqalar	58.2	8.4	+34.5
Jami	698.4	100.0	+45.8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi [13]

Import tarkibi tahlili quyidagi muhim xulosalarni berdi:

Birinchidan, mashina va uskunalar importining yetakchi o'rinda turishi (28.4%) viloyat sanoat korxonalarining modernizatsiya jarayonining davom etayotganligini ko'rsatadi. North (1990) ta'kidlaganidek, texnologik modernizatsiya iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi [2, 112-b.].

Ikkinchidan, kimyoviy moddalar va tolalar importining yuqori ulushi (16.1%) to'qimachilik sanoatining xom ashyo talabini aks ettiradi. Jahon banki (2023) hisobotida qayd

etilganidek, import tarkibida xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlarning ustunligi mahalliy qayta ishlash sanoatining rivojlanganligidan dalolat beradi [8, 78-b.].

Uchinchidan, elektrotexnika mahsulotlari importining eng yuqori o'sish sur'ati (134.5%) viloyatda yangi sanoat tarmoqlarining — elektronika yig'ish, elektrotexnika ishlab chiqarish — shakllanayotganligini ko'rsatadi.

4.4. Asosiy savdo hamkorlari va bozor diversifikatsiyasi

Xorazm viloyatining asosiy savdo hamkorlari 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval. Xorazm viloyatining asosiy savdo hamkorlari (2025-yil, mln \$)

Mamlakat	Eksport	Import	Savdo aylanmasi	Savdo balansi
Rossiya	178.9	167.3	346.2	+11.6
Turkmaniston	126.4	45.8	172.2	+80.6
Xitoy	67.8	218.4	286.2	-150.6
Qozog'iston	89.3	56.7	146.0	+32.6
Turkiya	74.5	78.9	153.4	-4.4
Janubiy Koreya	28.7	34.5	63.2	-5.8
Yevropa Ittifoqi	52.1	41.2	93.3	+10.9
Afg'oniston	41.2	3.4	44.6	+37.8
Boshqalar	83.2	52.2	135.4	+31.0
Jami	742.1	698.4	1,440.5	+43.7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi [13]

Savdo hamkorlari tahlili quyidagi xususiyatlarni aniqladi:

Birinchidan, Rossiya viloyatning eng yirik savdo hamkori (savdo aylanmasi — 346.2 mln \$) bo'lib, savdo balansi ijobiy (+11.6 mln \$). Rodrik (2004) ta'kidlaganidek, qo'shni yirik bozorlar bilan muvozanatli savdo aloqalari mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikning muhim shartidir [7, 89-b.].

Ikkinchidan, Turkmaniston bilan savdo balansi eng katta ijobiy farqni ko'rsatmoqda (+80.6 mln \$). Bu viloyatning chegara afzalligidan samarali foydalanayotganligini tasdiqlaydi. Osiyo taraqqiyot banki (2024) hisobotida qayd etilganidek, chegara oldi savdosi mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning muhim shakli hisoblanadi [10, 145-b.].

Uchinchidan, Xitoy bilan savdo balansi keskin salbiy (-150.6 mln \$). Bu asosan mashina-uskunalar va elektrotexnika importining yuqori hajmi bilan bog'liq. Stiglitz (2002) ta'kidlaganidek, texnologik import rivojlanayotgan mintaqalar uchun zaruriy jarayon bo'lsa-da, uzoq muddatda import o'rnini bosuvchi strategiyani ham ishlab chiqish lozim [1, 178-b.].

To'rtinchidan, Afg'oniston bilan savdo balansi sezilarli ijobiy (+37.8 mln \$) bo'lib, viloyat asosan qurilish materiallari, oziq-ovqat va maishiy tovarlarni eksport qilmoqda. Bu Porter (1990) tomonidan ta'riflangan "geografik yaqinlik" raqobat ustunligining namoyon bo'lishidir [6, 234-b.].

4.5. Tashqi savdaning investitsiyalarni jalb qilishdagi roli

Xorazm viloyatiga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) va tashqi savdo o'rtasidagi bog'liqlik 5-jadvalda tahlil qilingan.

5-jadval. TXI va tashqi savdo ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik (2021–2025)

Ko'rsatkich	2021	2022	2023	2024	2025*
TXI hajmi (mln \$)	87.3	112.5	148.7	189.4	234.6
Eksportga yo'naltirilgan TXI ulushi (%)	34.2	38.7	42.5	47.8	52.3
Qo'shma korxonalar soni	56	72	98	127	156
Qo'shma korxonalar eksporti (mln \$)	45.6	67.8	98.4	132.7	178.3

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Xorazm viloyati investitsiyalar boshqarmasi [13] 2025 yil baholanish

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki:

Birinchidan, viloyatga jalb qilingan TXI hajmi 2021–2025 yillarda 2.7 barobarga o'sdi (87.3 dan 234.6 mln \$ gacha). North (1990) nazariyasiga ko'ra, institutsional muhitning yaxshilanishi investitsiyalar oqimini oshiradi [2, 145-b.].

Ikkinchidan, eksportga yo'naltirilgan TXI ulushining 34.2% dan 52.3% gacha o'sishi xorijiy investorlarning viloyat eksport salohiyatiga ishonchining oshganligini ko'rsatadi. UNCTAD (2024) hisobotida ta'kidlanganidek, eksportga yo'naltirilgan TXI mahalliy iqtisodiyotga eng katta multiplikativ ta'sir ko'rsatadi [9, 156-b.].

Uchinchidan, qo'shma korxonalar eksportining umumiy eksportdagi ulushi 14.6% dan 24.0% gacha o'sdi, bu xorijiy investitsiyalarning viloyat eksport salohiyatini oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Korrelyatsion tahlil natijalari TXI hajmi va eksport hajmi o'rtasida yuqori ijobiy korrelyatsiya mavjudligini ko'rsatdi ($r = 0.97$). Bu Sachs va Warner (1995) tadqiqotlarida aniqlangan savdo-investitsiya neksusini (nexus) tasdiqlaydi [4, 89-b.].

4.6. Viloyatning savdo ochiqligi va iqtisodiy o'sish

Xorazm viloyati savdo ochiqligi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq tahlil qilish uchun qiyosiy ko'rsatkichlar o'rganildi.

6-jadval. Savdo ochiqligi bo'yicha qiyosiy tahlil (2025-yil)

Hudud	Savdo ochiqligi indeksi (%)	HYaM o'sishi (yillik, %)	Jon boshiga eksport (\$)
Toshkent shahri	68.4	7.2	2,285
Navoiy viloyati	52.1	6.8	1,356
Andijon viloyati	31.5	6.1	378
Xorazm viloyati	27.8	5.8	356
Samarqand viloyati	22.3	5.4	267
Farg'ona viloyati	24.6	5.5	273
Qashqadaryo viloyati	19.8	5.1	198
O'zbekiston (o'rtacha)	38.2	6.2	915

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi [13]

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatining savdo ochiqligi indeksi (27.8%) respublika o'rtacha ko'rsatkichidan (38.2%) past. Sachs va Warner (1995) tadqiqotlariga ko'ra,

savdo ochiqqligining oshishi iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi [4, 34-b.]. Karimov va Saidov (2023) ham O'zbekiston viloyatlari misolida savdo ochiqqligi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni isbotlagan [12, 89-b.].

Jon boshiga eksport ko'rsatkichi bo'yicha Xorazm viloyati (356 \$) Andijon viloyati (378 \$) bilan yaqin ko'rsatkichga ega bo'lsa-da, respublika o'rtacha darajasidan (915 \$) sezilarli orqada qolmoqda. Bu viloyatda tashqi savdo faoliyatini kengaytirish uchun katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

4.7. Tashqi savdaning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga multiplikativ ta'siri

Tadqiqot davomida tashqi savdaning viloyat iqtisodiyotiga multiplikativ ta'siri baholandi.

7-jadval. Tashqi savdaning multiplikativ ta'siri (2025-yil, baholanish)

Ta'sir yo'nalishi	Bevosita ta'sir	Bilvosita ta'sir	Jami ta'sir
YaIM ga qo'shgan hissa (mln \$)	742.1 (eksport)	367.8	1,109.9
Yaratilgan ish o'rinlari (ming)	41.2	61.8	103.0
Soliq tushumlari (mln \$)	89.4	44.7	134.1
Innovatsion effekt (yangi texnologiyalar soni)	34	56	90
Inson kapitali rivojlanishi (o'qitilganlar, ming)	8.7	12.3	21.0

Manba: Muallif hisob-kitoblari, [8; 9; 13] asosida

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tashqi savdaning viloyat iqtisodiyotiga jami ta'siri bevosita ta'sirdan 1.5 barobarga katta. UNCTAD (2024) hisobotida ta'kidlanganidek, tashqi savdo multiplikatorining 1.5 dan yuqori bo'lishi mintaqaviy iqtisodiy tizimning yetarli darajada integratsiyalashganligidan dalolat beradi [9, 178-b.].

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosalar:

1. Xorazm viloyati tashqi savdo aylanmasi 2021–2025 yillarda 791.3 mln \$ dan 1,440.5 mln \$ gacha (82.0%) o'sdi [13]. Savdo ochiqqligi indeksi 24.1% dan 27.8% gacha yetdi. Sachs va Warner (1995) nazariyasiga ko'ra, savdo ochiqqligining oshishi iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [4, 56-b.].
2. Eksport/import nisbati 0.65 dan 1.06 gacha o'sib, viloyat birinchi marta savdo profitsitiga erishdi (+43.7 mln \$) [13]. Bu Balassa (1978) tomonidan ta'riflangan eksportga yo'naltirilgan o'sish modelining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini tasdiqlaydi [5, 45-b.].
3. Tashqi savdo faoliyati viloyatda 103 mingdan ortiq ish o'rnini ta'minlab, eksport sektori ish haqi viloyat o'rtacha ko'rsatkichidan 42–44% yuqori turadi [13]. Bu North (1990) tomonidan ta'kidlangan institutsional yaxshilanishning mehnat bozoriga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi [2, 134-b.].
4. Turkmaniston bilan savdo balansi eng katta ijobiy farqni namoyish etdi (+80.6 mln \$), bu viloyatning geografik afzalligidan samarali foydalanayotganligini tasdiqlaydi [13]. Porter (1990) ta'kidlaganidek, geografik yaqinlik raqobat ustunligining muhim omili hisoblanadi [6, 267-b.].

5. TXI hajmi 2.7 barobarga o'sib, eksportga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi 52.3% gacha yetdi [13]. TXI va eksport o'rtasida yuqori korrelyatsiya ($r = 0.97$) mavjud.
6. Tashqi savdaning multiplikativ ta'siri koeffitsienti 1.5 ga teng bo'lib, viloyat iqtisodiyotining tashqi savdo bilan yetarli integratsiyalashganligini ko'rsatadi.
7. Viloyatning savdo ochiqligi (27.8%) va jon boshiga eksport ko'rsatkichi (356 \$) respublika o'rtacha darajasidan past bo'lib, bu realizatsiya qilinmagan salohiyat mavjudligini tasdiqlaydi.

Tavsiyalar:

Tadqiqot natijalariga va xalqaro ekspertlar tavsiyalariga asoslanib [1; 4; 6; 7; 8; 9], quyidagi strategik yo'nalishlar tavsiya etiladi:

1. Savdo ochiqligini oshirish strategiyasi: Sachs va Warner (1995) va Balassa (1978) nazariy yondashuvlariga asoslanib [4; 5]:

- Viloyat savdo ochiqligi indeksini 2030-yilga borib 35% gacha oshirish;
- Eksportchi korxonalar sonini 700 taga yetkazish;
- Jon boshiga eksportni 600 \$ gacha oshirish;
- Yangi eksport bozorlarini o'zlashtirish dasturini ishlab chiqish.

2. Chegara oldi savdo infratuzilmasini rivojlantirish: Osiyo taraqqiyot banki (2024) tavsiyalariga muvofiq [10, 167-b.]:

- Turkmaniston chegarasida zamonaviy savdo-logistika markazi qurish;
- Shavat chegara o'tish joyini modernizatsiya qilish;
- Turkmaniston va Afg'oniston bozorlariga mo'ljallangan maxsus eksport dasturini ishlab chiqish;
- Chegara oldi erkin savdo zonasini tashkil etish bo'yicha ikki tomonlama muzokaralarni faollashtirish.

3. Import tarkibini optimallashtirish va import o'rnini bosish: Stiglitz (2002) tavsiyalariga ko'ra [1, 198-b.]:

- Mashina va uskunalar importi orqali mahalliy ishlab chiqarish quvvatlarini mustahkamlash;
- Kimyoviy xom ashyo importini kamaytirish uchun mahalliy alternativlarni rivojlantirish;
- Import o'rnini bosuvchi sanoat tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash;
- Texnologiya transferini rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish.

4. Investitsiyalar muhitini yanada yaxshilash: North (1990) institutsional nazariyasiga asoslanib [2, 178-b.]:

- Xorijiy investorlar uchun "yagona darcha" tizimini takomillashtirish;
- Eksportga yo'naltirilgan investitsiya loyihalari uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish;
- Sanoat parklari infratuzilmasini rivojlantirish;
- Investitsion risk sug'urta mexanizmlarini joriy etish.

5. Tashqi savdo kadrlar salohiyatini oshirish: Jahon banki (2023) tavsiyalariga muvofiq [8, 167-b.]:

- Urgench davlat universitetida tashqi iqtisodiy faoliyat bo'yicha maxsus dasturlarni ochish;
- Eksportchi korxonalar xodimlari uchun xalqaro savdo, logistika va marketing bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- Xorijiy tillar (xitoy, turk, arab, koreya) bo'yicha maxsus kurslarni yo'lga qo'yish;

- Xalqaro tajriba almashish dasturlarini kengaytirish.

6. Raqamli savdo infratuzilmasini yaratish: UNCTAD (2024) tavsiyalariga ko'ra [9, 198-b.]:

- Viloyat eksportchilari uchun yagona raqamli platformani yaratish;
- Eksport hujjatlarini to'liq raqamlashtirish;
- Xalqaro B2B va B2C platformalarga integratsiya;
- E-tijorat orqali hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini rivojlantirish.

7. Mintaqaviy savdo integratsiyasini chuqurlashtirish: Rodrik (2004) tavsiyalariga asoslanib [7, 112-b.]:

- Markaziy Osiyo mintaqaviy savdo kelishuvlarida viloyat manfaatlarini himoya qilish;
- Qo'shni davlatlar hududlari bilan ikki tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlik shartnomalarini tuzish;
- Mintaqaviy ta'minot zanjirlariga integratsiyalashish dasturini ishlab chiqish.

Taklif etilgan tavsiyalarning to'liq amalga oshirilishi Xorazm viloyati tashqi savdo aylanmasini 2030-yilga borib 2.5 mlrd \$ gacha yetkazish, savdo ochiqqligi indeksini 35% gacha oshirish va viloyatning respublika eksportidagi ulushini 3.5–4.0% gacha ko'tarish imkonini beradi. Bu Karimov va Saidov (2023) tomonidan aniqlangan savdo ochiqqligi — iqtisodiy o'sish ijobiy bog'liqligini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi [12, 112-b.].

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents. — New York: W.W. Norton, 2002. — 282 p.
2. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 152 p.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. — Toshkent, 2022.
4. Sachs J.D., Warner A.M. Economic Reform and the Process of Global Integration // Brookings Papers on Economic Activity. — 1995. — Vol. 1. — P. 1–118.
5. Balassa B. Exports and Economic Growth: Further Evidence // Journal of Development Economics. — 1978. — Vol. 5(2). — P. 181–189.
6. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990. — 855 p.
7. Rodrik D. Industrial Policy for the Twenty-First Century. — Harvard University, 2004. — 57 p.
8. UNCTAD. Trade and Development Report 2024. — Geneva, 2024. — 245 p.
9. Karimov B.A., Saidov M.X. O'zbekiston viloyatlarida savdo ochiqqligi va iqtisodiy o'sish: ekonometrik tahlil // Iqtisodiy tahlil va prognozlash jurnali. — 2023. — № 2. — B. 67–98.
10. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi (2021–2025). — Toshkent, 2025. [Elektron resurs]. URL: <https://stat.uz>
11. Jumaniyozov, F. (2024). Opportunities to create new jobs in the context of the transition to a 'green' economy. *University Research Base*, 264–267.
12. Jumaniyozov, F., & Xudarganov, T. (2025). HUDUDLAR IQTISODIYOTINING INNOVATION RIVOJLANISHINING XORIJIY TAJRIBASI. *Универсальный индекс библиотеки молодых ученых*, 3(18), 25–30.

13. Jumaniyozov, F. (2025). Mintaqada barqaror iqtisodiy o'rishni ta'minlashda yashil mehmonxonalar ahamiyati. *University research base*, 272-275.